

A KÖRÖS-VIDÉK KORAI EGYHÁZTÖRTÉNETÉNEK VITÁS KÉRDÉSEI**

Kulcsszavak: *Körös-vidék; Bihari–Váradai egyházmegye; zsombolyi–pankotai
főesperesség; egyháztörténet; egyházi archontológia*

Az elmúlt évek során a korai Árpád-kor kutatásában újfent megélénkült az érdeklődés a bihari–váradai püspökség korai története iránt, s ennek köszönhetően több olyan kérdés került a tudományos viták középpontjába, melyeket a korábbi kutatás vagy nem tárgyalt súlyuknak megfelelően, vagy teljességgel átsiklott jelentőségük fölött. Noha az új kutatásokban különböző megközelítések érvényesültek, szemléletük abban közös volt, hogy a kelet-magyarországi egyházmegye kialakulásának történetét tágabb összefüggérendszerben kívánták vizsgálni, s igyekeztek kijelölni annak helyét a keleti országrész egyházi szervezetének kialakulásában.¹ Jelen tanulmány célja, hogy az új kutatások során felmerült fontosabb kérdéseket további szempontok bevonásával árnyalja, és hogy további kérdéseket ajánljon a kutatás figyelmébe.

* GALAMBOSI Péter (1995) történész, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387) Kutatócsoport, Budapest, galambosi.peter@abtk.hu

** A tanulmány a HUN-REN-PTE-ELTE Középkori Magyar Egyházi Archontológia (1000–1387) Kutatócsoport (azonosítószám: 1421707) keretében készült.

1 KOSZTA László: *A bihari püspökség alapítása = Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Szerk. ZSOLDOS Attila. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad, 2014 (Tanulmányok Biharország történetéből 1 – a továbbiakban KOSZTA: *Bihar*). 41–81; BUZÁS Gergely: *Az Árpád-kori egri püspöki központ kialakulása*. Archaeológiai Értesítő 145(2020). 101–136; THOROCZKAY Gábor: *Megjegyzések az egri és bihari (váradai) püspökségek esetleges korai kapcsolatáról*. Belvedere Meridionale 33(2021). 1. sz. 13–18. A bihari–váradai püspökség historiográfiájának és az egyházmegye korai történetére vonatkozó vitás kérdéseknek a legújabb összefoglalását lásd ADINEL C. DINCĂ–MIHAI KOVÁCS: *Latin Bishops in the 'Age of Iron' and the Diocese of Transylvania = Christianization in Early Medieval Transylvania. The Oldest Church in Transylvania and Its Interpretation*. Ed. Daniela MARCU ISTRATE–Dan Ioan MUREȘAN–Gabriel Tiberiu RUSTOIU. Brill, Leiden–Boston, 2022 (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. 83). 333–334.

A KÖRÖS-VIDÉK AZ ÁLLAMSZERVEZÉS KORÁBAN

Az eredetileg Biharból, majd a 11. század végétől Váradról irányított egyházmegye korai történetét lényegében teljes homály fedi. Kelet-Magyarország államalapítási viszonyainak megismerését alapvetően szűk lehetőségek közé szorítja az a tény, hogy ellentétben egyes dunántúli vidékek helyzetével, a világi és egyházi igazgatás szervezetének több évtizedes kialakulását a keleti régiókban nem dokumentálták sem egykorú, sem kései keletkezésű írott források. Az elbeszélése középpontjába az Árpád-dinasztiát állító korai gesztairodalmunk figyelme eleinte csupán Szent István 1003. évi erdélyi hadjárata, majd a Péter király bukásához vezető 1046. évi pogánylázadás idejére téved az ország keleti vidékeire. A térség végül az 1060-as évektől, Salamon és a hercegek korszakától kezdve válik az események meghatározó színterévé.² A korai időkből fennmaradt okleveles anyagot illetően ugyancsak ennél az időszaknál húzhatjuk meg a határt. Az első diploma ugyanis, amely a Dunától keletre fekvő területek viszonyairól tájékoztat, az 1067 körül alapított százdi monostor adománylevele, amelyet az egyházalapító Aba nembeli Péter ispán adott ki, Salamon király és unokafivérei támogatásával.³

Véleményem szerint az, hogy az ország keleti területei a 11. század első felében ilyen látványosan kívül estek a központi hatalom látókörén, azzal magyarázható, hogy ellentétben az Árpádok dunántúli hátszágával, a keleti régiókban a dinasztia hatalma csupán közvetve érvényesült. Kristó Gyula törzsiállam-elmélete szerint a 10–11. század fordulójára az Árpádok hatalma csupán a Dunántúlra és a Duna–Tisza közére terjedt ki közvetlenül, míg a Kárpát-medence egyéb régióit helyi, törzsi előkelő családok tartották közvetlen irányításuk alatt. A múlt század nagy hatású kutatója ilyenén hatalmi tényezőként fogta fel az Erdélyt irányításuk alatt tartó gyulákat és a Marostól az Al-Dunáig terjedő vidéken országló Ajtonyt, de velük azonos szintre helyezte az északkeleten megtelepedő Abákat, és hasonló viszonyokat feltételezett a Körösök vidékén is. Véleménye szerint ez utóbbi régiót az 1046. évi pogánylázadást vezető Vata nemzetsége tarthatta uralma alatt, mígnem Szent István az 1020-as években meghódolásra készítette őket, törzsi államukat pedig bevonta a keresztény királyságba.⁴

2 *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Második kiadás. Nap, Bp., 1999 (a továbbiakban SRH). 314–316, 337–342.

3 *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. Ed. Georgius GYÖRFFY. Akadémiai, Bp., 1993 (a továbbiakban DHA I). 183–185.

4 KRISTÓ Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Magvető, Bp., 1980 (Elvek és Utak). 435–491; uő: *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8). 299–316. Az elmélet antitézisét legújabbban Szabados György fogalmazta meg. SZABADOS György: *Magyar államalapítások a IX–XI.*

Noha Kristó koncepciója meglátásom szerint helyesen értelmezi a Kárpát-medence korabeli politikai viszonyait, nem tartom életszerűnek, hogy a Körösök vidékén bármilyen hatalmi tényező meg tudta volna őrizni viszonylagos függetlenségét az 1020-as évekig. Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy a gyulák és Ajtony szuverenitása jelentős részben önálló külpolitikai orientáción s annak lényegi elemeként a bizánci kereszténység (legalább formális) felvételén alapult. Ez pedig azért vált lehetővé számukra, mert érdekszférájuk a magyar szállásterület peremén foglalt helyet.⁵ Egy olyan törzsi államkezdemény, amely beszorult a Kárpát-medence középső részeire, értelemszerűen sokkal szűkebb mozgástérrel rendelkezett. Éppen ezért nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Kalocsai, az Egri és az erdélyi egyházmegyék létrehozásával a Körös-vidéket és a tágabb értelemben vett bihari országrészt csakhamar körbevették Szent István püspökségei. Ilyen viszonyok közepette a régió urai nem halogathatták a tényleges politikai állásfoglalást, s mivel az Árpád-kori írott hagyomány a szent király államszervező harcai kapcsán nem tartott számon semmilyen viszályt ezen a vidéken, valószínűsíthető, hogy a Vatai önként hódoltak be Istvánnak.

Ennek fényében valószínűnek tartom, hogy Biharban már Szent István uralkodásának első korszakában megkezdődhetett a nyugati keresztény térítés és az egyházszervezet kialakítása. Ebben az esetben pedig a Szent István-kori állam- és egyházszervezés logikájának fényében feltételeznünk kell a bihari püspökség korai, 1001–1010 közötti alapítását.⁶ Az államalapító király ugyanis a Dunától keletre fekvő törzsi államkezdeményeket egy tömbben vonta be királyságába, amint azt az államszervező harcokról fennmaradt elbeszélő források is érzékletesen tanúsítják. A 14. századi krónikakompozíció szerint István, miután legyőzte az erdélyi gyulát, annak országát királyságához csatolta, Szent Gellért nagyobb legendájában pedig azt olvashatjuk, hogy a király Ajtony tartományának élére a győztes Csanád ispánt állította. Ez utóbbihoz kapcsolódóan a csanádi püspökség alapítástörténete arról is tájékoztat, hogy a nyugati típusú keresztény királyságba újonnan bevont területen önálló egyházmegyét szerveztek,⁷ s nem utalnak arra, hogy az egyes területek egyházi irányítását összevonták

században. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26). 190–239.

5 A geopolitikai viszonyok jelentőségére és az egyes törzsi államkezdemények önálló külpolitikai törekvéseire bővebben lásd MORAVCSIK Gyula: *Byzantium and the Magyars*. Akadémiai, Bp., 1970. 104–109; VÁCZY Péter: *A honfoglaló magyarságról* = uő: *A magyar történelem korai századaiból*. Szerk. GLATZ Ferenc. História–MTA TTI, Bp., 1994 (História Könyvtár – Monográfiák 5). 169–170.

6 A kutatás többségével ellentétben Püspöki Nagy Péter a bihari püspökség korai, 1003–1008 közötti alapításával számolt, de álláspontját nem fejtette ki. PÜSPÖKI NAGY Péter: *Szent István egyházszervezete. Előzmények, kánonjogi háttér* = *Szent István és kora*. Szerk. GLATZ Ferenc–KARDOS József. Akadémiai, Bp., 1988. 75–76.

7 SRH II. 492–494.

volna. A Bihari–Váradai egyházmegye korai történetére vonatkozó újabb kutatások azonban más szempontok alapján közelítettek az alapítás idejének kérdéséhez, más irányba indítva el a tudományos vitát.

A BIHARI–VÁRADAI EGYHÁZMEGYE ELSŐ PÜSPÖKEI

A kutatásban – ugyancsak Kristó nyomán – a 20. század közepe óta jelen van az a gondolat, amely a bihari püspökség alapításával csupán a 11. század közepén, Péter vagy I. András uralkodása idején számol. Kristó elméletét Koszta László gondolta tovább, aki szerint az egri püspökségnek a székhelytől távol eső alföldi területeit I. András szervezte önálló egyházmegyévé, miközben pacifikálta a pogánylázadás tűzfészkeinek számító Körös-vidéket, a két püspökséget pedig a Szent László-kori egyházzervezeti reformokig együtt igazgatták. Kristó és különösen Koszta elgondolásában nagy hangsúlyt kaptak az archontológiai érvek. Tényként kezelték ugyanis, hogy az 1046. évi pogánylázadásról szóló elbeszélések nem említenek bihari püspököt, s leszögezték, hogy az első név szerint is ismert bihari főpap az a lotaringiai származású Leodvin volt, aki a namuri Szent Albán-egyház alapítástörténete szerint I. András király idején viselte a megnevezett méltóságot, a liège-i székeskáptalan halottas könyvében pedig már egri püspökként szerepel. Rámutattak, hogy ugyanez a jelenség figyelhető meg a püspöki süveget koronára cserélő Könyves Kálmán király esetében is, aki az Árpád-kori írott hagyományban a váradai és az egri püspökségekkel kapcsolatban egyaránt feltűnik.⁸

Ez a megközelítés azonban több szempontból sem állja meg a helyét. Mindenekelőtt azt szükséges hangsúlyozni, hogy a 11. század hiányos archontológiai ismereteiből semmilyen módon nem lehet az egyes egyházmegyék alapításának idejére következtetni. Mindezt a győri püspökség példája bizonyítja a legjobban, amelynek korai alapítását kétségbevonhatatlanul igazolja, hogy székhelyén már 1009-ben Azo pápai legátus részvételével gyűlést tartottak, amelynek emlékét a pécsi püspökség alapítólevelével tartotta fenn. Történeti földrajzi megfontolások ráadásul azt az elgondolást is támogatják, amely szerint a győri egyike lehetett azon püspöki székeknek, amelyeket Thietmar merseburgi püspök krónikája szerint István már koronázása előtt felállíthattott. Ennek ellenére forrásaink egyetlen győri püspököt sem említenek Szent István országlásának négy évtizedéből. Sőt, mi több, az egész 11. századból csupán két sze-

8 KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető, Bp., 1988 (Nemzet és emlékezet – a továbbiakban KRISTÓ: *A vármegyék kialakulása*). 474–475; KOSZTA: *Bihar*. 46–65.

mélyt ismerünk az egyházmegye főpapjai közül, I. András király korából Miklóst, Kálmán király korából pedig Hartvikot.⁹

Kijelenthető tehát, hogy az archontológiai adatok önmagukban elégtelenek az egyes püspökségek kezdeteinek akárcsak hozzávetőleges megállapításához, ugyanakkor az erre vonatkozó általános következtetéseken túl, Bihar esetében több forráshely is célirányos eseti vizsgálatot igényel.

Budli/Bulduş

Mivel az 1046. évi pogánylázadás egyik gócpontja éppen a Bihari egyházmegye területe volt, látszólag valóban joggal hiányolhatta a kutatás a bihari püspök említését az események leírásából. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a magyar írott hagyomány csupán azon püspökök nevét említi, akik Szent Gellért társaságában szenvedtek vértanúságot, s fokozott óvatosságra int, hogy a vonatkozó legenda- és krónikafejezetek egyes-egyedül a szent püspökkel kapcsolatban jegyzik meg, hogy a Csanádi egyházmegye főpásztora volt, de mártírtársait már nem kötik további püspöki székekhez. Ennek következtében Gellért társainak elhelyezése a korai magyar egyházszervezetben rendkívüli nehézségekbe ütközik, s a kutatás csupán az András király közbelépése révén megmenekült Benetáról sejti, hogy azonos lehet a tihanyi alapítólevél méltóságsorában szereplő Benedek esztergomi érsekkel.¹⁰

Egy rendszerint mellőzött forráshely beemelése a kutatásba azonban árnyalhatja a képet. A Váradi Regestrum egyik, 1214. évi bejegyzésében ugyanis *Budlu* püspök nemzetségéből („de genere episcopi Budlu”) származó, bihari illetőségű személyeket említenek, s e névalak kísértetiesen hasonlít Szent Gellért azon mártírtársára, akinek neve az Árpád-kori írott hagyományban *Buldi* vagy *Budi* alakban olvasható.¹¹ Györfly György véleménye szerint mindez bizonyíthatja, hogy Budli Bihar püspöke volt az 1040-es években, akinek emlékét nemzetsége még másfél évszázad múltán is ápol-

9 A pécsi püspökség Győrről kelt alapítólevelét lásd DHA I. 58. Az első ismert győri püspököket lásd ZSOLDOS Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. História–MTA TTI, Bp., 2001 (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 11). 90. Minthogy a Győri egyházmegye kiszorította a Dunántúlról az Esztergomit, s közvetlen szomszédságban van az egyházszervezés mintáit adó német területekkel, a kutatásban felmerült, hogy a győri püspöki szék, Esztergomot is megelőzve, a legelső egyike lehetett Magyarországon. Minderre legújabban lásd THOROCZKAY Gábor: *Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszervezés folyamatához* = uő: *Püspökök, legendák, krónikák. Ismeretlen Árpád-kor*. L'Harmattan, Bp., 2016. 80.

10 A püspökök vértanúságáról szóló szövegek összehasonlító elemzését lásd SZEGFÜ László: *Gellért püspök halála*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica 66(1979). 19–28. Beneta/Benedek személyére lásd KOSZTA László: *Benedek érsek = Esztergomi érsek*. Szerk. BEKE Margit. Szent István Társulat, Bp., 2003. 21–26.

11 *Regestrum Varadinense 1208–1235*. Ed. Joannis KARÁCSONYI–Samuelis BOROVSKY. Hornyánszky, Bp., 1903. 188.

ta.¹² Bár egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre, tény, hogy nem ismerünk további, hasonló nevű főpapokat a 11–12. századból, így Beneta/Benedek érsek azonosításához hasonlóan a nevek egyezése nyomán joggal feltételezhetjük Budli személyében a Bihari egyházmegye első, név szerint is ismert, a pogánylázadás során vértanúhalált halt püspökét.¹³

Mindez értelemszerűen maga után vonja az András-kori alapításra vonatkozó további érvek felülvizsgálatának szükségét, s további magyarázatot igényel az a már említett jelenség is, hogy mind Leodvin, mind a későbbi Kálmán király Eger és Bihar, illetve Várad élén egyaránt feltűnik.

Leodvin

Ami Leodvint illeti, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a rá vonatkozó források külföldi keletkezésűek, ráadásul a namuri és a liège-i egyházak saját történeti hagyományához kapcsolódnak. Mivel illetően jellegükből fakadóan semmilyen érdek nem fűzi őket a 11. századi magyar történelem értelmezéséhez, a főpap nevének és méltóságának megadásával csupán a pusztá tényeket rögzítik, így Leodvin esetében mind a Biharra, mind az Egerre vonatkozó adatot hitelesnek kell tekinteni.¹⁴

Mindenekelőtt jó volna tudni, hogy Leodvin mikor és milyen körülmények között érkezett magyar földre. Koszta ebben a kérdésben azon 15. századi lotaringiai egyházi hagyományokból próbált kiindulni, amelyek szerint a Wazo liège-i püspök idején (1042–1048) tomboló nagy éhínség miatt sokan vándoroltak el Magyarországra, Eger mellé.¹⁵ A hagyomány hitelével kapcsolatban ugyanakkor már a régebbi

12 GYÖRFFY György: *Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek = Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Szerk. BARTHA Antal. Akadémiai, Bp., 1984 (Magyarország története I/1). 795, 846.

13 Érdekes módon kora újkori egyházi hagyományok Budlit Eger püspökének tekintik. SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Szent István Társulat, Eger, 1984 (Schematismus Archidiocesis Agriensis 1). 19–27. Az Egri és Bihari-Várad egyházmegyék korai kapcsolatát vizsgáló újabb kutatások ugyanakkor figyelmen kívül hagyták ezt a hagyományt, csupán Buzás foglalta össze egy lábjegyzetben az erre vonatkozó adatokat. BUZÁS: *i. m.* 116. (42. jegyz.)

14 A namuri Szent Albán-egyház alapítástörténetét lásd *Fundatio ecclesiae S. Albani Namucensis*. Ed. Oswald HOLDER-EGGER. Hannoverae, 1888 (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores in Folio XV/2 – a továbbiakban *Fundatio ecclesiae Namucensis*). 962–964. A liège-i székeskáptalan nekrológiumát lásd Alain MARCHANDISSE: *L'obituaire de la cathédrale Saint-Lambert de Liège, XIe-XVe siècles*. Académie royale de Belgique, Bruxelles, 1991. 158. Leodvin személyére bővebben lásd TÓTH Péter: *Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után = Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. ÉRSZEGI Géza. Tihanyi Bencés Apátság, Tihany, 2007. 33–34.

15 *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I–III. Ed. Albinus Franciscus GOMBOS. IV. Index. Ed. Csaba CSAPODI. Nap, Bp., 2011. I. 17–18, 297–298, 524; II. 1395, 1713.

kutatásban is kételyek merültek fel,¹⁶ ezért célszerűbbnek tűnik az egykorú forrásokra alapozni, mert, bár kétségek nélkül szűkszavúbbak, adataik tényszerűbbek. A namuri Szent Albán-egyház alapítástörténetében megőrzött magyar vonatkozású adatokat ugyanis vélhetően maga Leodvin, avagy kíséretének tagjai adhatták át a helyieknek.

Éppen ezért nem szabad alábecsülni a feljegyzés azon pontját, amely szerint az „újonnan trónra lépő” („noviter intronisatus”) I. András király a Szent István személyéhez köthető hatalmi jelvények és szent ereklyék felkutatására és azonosítására utasította Leodvint. Ezen adat értékelésekor két körülményre érdemes figyelemmel lenni. Egyrészt, hogy András megkoronázását a magyar írott hagyomány 1047-re keltezi, ami maga után vonja, hogy Leodvin ekkortájt kaphatott utasítást az ereklyék vizsgálatára. Másrészt, hogy András a trónra lépésének körülményei miatt és hatalmi reprezentációja szempontjából egyaránt jelentős és sürgető feladatot értelemszerűen kizárólag olyan főpapra bízhatta, aki jól ismerte annak tárgyát. Ezek alapján azt kell gondolnunk, hogy Leodvin nem a pogánylázadás után érkezett Magyarországra, hanem már I. András trónra lépése idején a magyar egyházi vezetés köreiben mozgott. E feltételezés összhangban van a korszakról rendelkezésre álló ismereteinkkel is, hiszen a francia–magyar egyházi kapcsolatok már Szent István korától kezdve aktívak voltak, amint azt Bonipert pécsi és Fulbert chartres-i püspök levélváltása is bizonyítja.¹⁷ Azt követően ráadásul, hogy a magyar–német kapcsolatok István király és II. Konrád császár konfliktusát követően több évtizedre elhidegültek, a francia egyházi összeköttetések jelentősége még inkább felértékelődött, ami értelemszerűen vonta maga után, hogy a magyar egyházszervezést segítő külföldi papok immár nem német, hanem elsősorban francia és itáliai területekről érkeztek.¹⁸

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Leodvin már 1047 előtt püspöki méltóságot viselt volna, az András által rá rótt feladat nyomán inkább tűnik valószínűnek, hogy a királyi udvarban teljesíthetett egyházi szolgálatot. Ebben az esetben ugyanis lehetősége volt jól megismerni a szent király személyéhez kötődő tárgyi emlékeket, ami alapján alkalmas lehetett az új királytól kapott feladat teljesítésére.

Leodvin püspöki méltóságait tekintve a korábbi kutatás jellemzően a főpap áthelyezésével számolt, annak tekintetében ugyanakkor, hogy honnan, hova, mikor és miért helyezték át, nem foglaltak érdemben állást. Koszta ezeket a kérdéseket az Egri és Bihari egyházmegyék együttes igazgatásának felvetésével próbálta áthidalni. Hangsúlyozta, hogy míg a püspökök áthelyezése példátlanul számított a korban, addig nemzetközi párhuzamok támasztják alá az egyházmegyék egyidejű kormányzását. Tekintve, hogy Namur és Liège egyaránt a Maas völgyében fekszenek, viszony-

16 BÁRCZI Géza: *A középkori vallon-magyar érintkezésekhez*. Századok 71(1939). 399–410.

17 DHA I. 104.

18 A francia–magyar egyházi kapcsolatok felértékelődésére Szent István uralkodásának végén lásd VÁCZY: *i. m.* 121–123.

lagos közelségben egymáshoz, Koszta úgy foglalt állást, hogy Leodvin lotaringiai útja során mindkét egyházat meglátogatta, s mind bihari, mind egri méltóságáról ekkor szerezhettek tudomást.¹⁹ Koszta érvelése ugyanakkor több ponton ellentmondásokba ütközik. Az a feltevés, hogy Leodvin lotaringiai útja idején egyidejűleg állt volna az Egri és Bihari egyházmegyék élén, teljességgel életszerűtlen, ebben az esetben ugyanis Namurban nem csupán bihari, hanem egri főpapságáról is tudniuk kellett volna. A namuri Szent Albán-egyház 1067 körül lejegyzett alapítástörténete ráadásul bizonyítja, hogy Leodvin, midőn meglátogatta szülőföldjét, Liège-ben vagy Andenneben is időzött („Leodino vel Andenne morabatur”). Mindez magától értetődő, hiszen Liège püspöki székhelyként a vidék egyházi központja volt, így feltehető, hogy Leodvinnak magas rangú egyházi vezetőként már csupán protokolláris okokból kifelé is útba kellett ejtenie a várost. Az az abszurd helyzet ugyanakkor, hogy Leodvin két egyidejűleg viselt püspöki méltósága közül mind Namurban, mind Liège-ben csupán az egyiket ismerték volna, ráadásul hol az egyiket, hol a másikat, bizonyosan kizárható. Ebből két következtetés vonható le. Egyrészt az, hogy Leodvin lotaringiai látogatása idején nem tölthette be egyidejűleg az egri és a bihari püspökséget, hanem ekkor kizárólag bihari főpapságával számolhatunk. Másrészt az, hogy Liège-ben tudniuk kellett, hogy Leodvin nem egri, hanem bihari püspökként látogatott Lotaringiába, ezért a helyi székeskáptalan nekrológiumában feltüntetett egri püspöki méltóságot ennek a ténynek a figyelembevételével szükséges értékelni.

Koszta egyik hangsúlyos érve a püspök áthelyezésének valószerűtlensége mellett, hogy arra nem látszik logikus politikai indíték. A nagy hatású egyháztörténész helyesen hívta fel a figyelmet arra, hogy a régebbi kutatás – már amennyiben állást foglalt az áthelyezés kérdésében – adós maradt annak megindoklásával. Véleményem szerint I. András uralkodásának egyetlen olyan kritikus fejezete volt, amely logikus magyarázattal szolgálhatna Leodvin áthelyezésére, s ez nem más, mint a király és öccse, Béla herceg viszálya. Közismert ugyanis, hogy András még uralkodása elején hazahívta a lengyel Piast-dinasztiába beházasodó öccsét, akit örökösévé tett, s neki adta az ország harmadrészére kiterjedő dukátust.²⁰ A király azért döntött így, mert ekkor még nem volt fiúgyermek, s mivel a Szent István halálát követő válság is jelentős részben abból fakadt, hogy az államalapító királynak nem maradt egyenes ági örököse, a magyar politikai elit így tudta biztosítani, hogy András gyermektelen halála esetén a káosz ne ismétlődhesen meg. 1053-ban azonban Andrásnak fia született, s ettől kezdve elsődleges politikai céljává vált, hogy biztosítsa Salamon királyságát, ami értelemszerűen a király és a herceg viszonyának fokozatos romlásához vezetett. A magyar írott hagyományból tudjuk, hogy amikor 1060-ban végül belháború tört ki András és Béla között, a királyt támogató német hadak a Tiszántúlt támadták, így

19 Historiográfiai áttekintéssel együtt lásd KOSZTA: *Bihar*. 54–62.

20 SRH I. 345.

Béla hercegsége a bihari részekben jelölhető ki.²¹ Észszerű lépés lett volna András részéről, hogy miután megromlott a viszonya Bélával, a hercegi országrész szorosabb ellenőrzésének céljából egy olyan főpapot nevezzen ki a Bihari egyházmegye élére, akinek bizalmában nem kellett kételkednie. Ennek nyomán azt is feltételezhetjük, hogy a király az 1050-es évek közepén helyezhette át Leodvint Egerből Biharba. Ez ugyanakkor fordítva is érvényes lehet. Noha nem tudjuk, hogy Béla herceggént milyen egyházpolitikai jogosítványokkal rendelkezett, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a rábízott országrész az 1046–1047. évi pogánylázadás egyik gócpontja volt, így az egyházi és társadalmi szervezet helyreállításának megszervezése és irányítása elsődleges feladata lehetett.²² Ennek nyomán Bélának szorosan együtt kellett működnie a Bihari egyházmegye püspökével, így nem alaptalan a gondolat, hogy a király és a herceg közötti konfliktus elmélyülése kihathatott Béla és a király bizalmas híveként ismert Leodvin kapcsolatára is. Ennek következtében Béla, herceggént kieszközölhette Leodvin elmozdítását a bihari püspökség éléről.

Lényeges kérdés, hogy a Leodvin méltóságviselésére vonatkozó adatok miképpen viszonyulnak e lehetőségekhez. A kutatás Leodvin lotaringiai útjával 1063–1064 körül számol, minthogy a Szent Albán-egyház alapítástörténetében több, az 1050–1060-as években zajlott eseményt követően térnek ki látogatására. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Leodvinról szóló rész különálló egységet képez a feljegyzésben. A leírás szerint a bihari püspök misét celebrált, s ereklyéket adott át az akkor még romos állapotban álló egyházban, amelynek csupán oldalfalait állították helyre.²³ Ez a leírás azt sejteti, hogy Leodvin látogatásának idején az építkezés még korai fázisban volt. Mivel az egyházat II. Albert namuri gróf 1047-ben alapította, a bihari püspök ottani tartózkodásával vélhetően a következő években számolhatunk, mikor az építkezések még javában zajlottak. Ebből következően nagyobb a valószínűsége annak, hogy Leodvin I. András uralkodása elején lett Bihar püspöke, s a király később helyezte át őt Egerbe. Mivel Leodvin vélhetően kapcsolatban maradt szülőföldjével, e

21 A 11–12. századi hercegség területiségére közép-európai kitekintéssel lásd BAGI Dániel: *Divisio Regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és korai 12. században*. Kronosz, Pécs, 2017. 96–166. Arra, hogy Béla hercegi hatalma kiterjedt-e a nyitrai régióra, amelyet a kutatás Bihar mellett a nehezen behatárolható dukátus másik törzsterületének tekint, a források nem utalnak.

22 Kristó Gyula felvetése szerint a dukátus létrehozásának egyik elsődleges célja a fejlődésben elmaradottabb kelet-magyarországi régiók fokozott megszervezése volt. KRISTÓ Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Akadémiai, Bp., 1974. 69–71.

23 „Qui videns locum hunc iam dirutum, sed aliquantulum erectis parietibus reaedificatum, hic missam celebrans, multum dedit reliquiarum.” *Fundatio ecclesiae Namucensis*. 963. A kritikai kiadás nyomán Koszta is 1063–1064 körül számolt Leodvin lotaringiai látogatásával. KOSZTA: *Bihar*. 57.

váltásról Lotaringiában is tudomást szerezhettek, így mikor halálhíre Liège-be ért, a székeskáptalan nekrológiumában immár egri püspökként jegyezték fel nevét.

Könyves Kálmán

Kálmán király esetében mindenekelőtt a nagy múltú magyar krónikakutatás eredményeire érdemes támaszkodnunk.²⁴ A 14. századi krónikaszerkesztmény 140. fejezete szerint Szent László király fiatalabb unokaöccsét, Álmos herceget jelölte utódjául, s Kálmánt egri püspökké akarta tenni („voluit enim Agriensem episcopum eum facere”). Ő azonban erről tudomást szerzett, s még azon az éjjelen Lengyelországba szökött („audiens eadem nocte secessit in Poloniam”). Az idézett szöveghely első olvasatra nem bizonyítja, hogy Kálmán ténylegesen betöltötte volna az egri püspöki méltóságot, csupán László király egy meg nem valósult szándékáról tájékoztat. Továbbá a vonatkozó krónikafejezet köztudottan utólagos, egyértelműen politikai indíttatású módosítások nyomait viseli magán, amelyek azt a célt szolgálták, hogy Álmos herceg önkéntes lemondásával alátámasszák Kálmán trónra lépésének jogszerűségét. Ebből kifolyólag az elbeszélés hitelét a krónikakutatás több ponton is megkérdőjelezte.²⁵

A 152. krónikafejezet szerint Kálmán váradi püspök volt, mivel azonban fivérei korábban elhaltak, a pápa felmentette, s uralkodni volt kénytelen. Érdekes módon a *Képes Krónika*-család kódexei mindezt a „mint azt mások mondják” („sicut quidam dicunt”) megjegyzéssel bővítik ki.²⁶ Györffy György hívta fel a figyelmet arra, hogy amikor krónikásaink, a szöveg egy adott helyén kiszólva, másoktól származónak tüntetnek fel valamilyen információt, akkor régebbi hagyományra utalnak.²⁷ Esetünkben ez azt jelenti, hogy a Kálmánt Váradhoz kötő hagyomány régebbi keletű, s az adott fejezetet megszerkesztő krónikás korábbi keletkezésű gesztákból szerezhette róla tudomást. Mindezt megerősíti, hogy a köztudottan korai hagyományokat fenntartó *Zágrábi Krónika* szintén említi, hogy Kálmán váradi püspök volt.²⁸ Ezek nyomán kétségtelen, hogy számolnunk kell Kálmánnal a Bihari–Váradi egyházmegye korai püspökei között. Kérdéses ugyanakkor, hogy miként értékelhető az egri méltóság

24 Kálmán egyházi pályafutásáról legújabban, historiográfiai áttekintéssel lásd BÁLING Péter: *Könyves Kálmán életadatainak és püspöki hivatalának kérdései = Püspökök, káptalanok, tizedek. Tanulmányok.* Szerk. THOROCZKAY Gábor. Kronosz, Pécs, 2020 (Az Árpád- és Anjou-kor magyar egyházi archontológiájának kérdései 1). 150–154.

25 SRH I. 419. A krónikafejezet kritikáját lásd Iohannes de THUROCZ: *Chronica Hungarorum II. Commentarii.* 1. *Ab initiis usque ad annum 1301.* Ed. Elemér MÁLYUSZ–Julius KRISTÓ. Akadémiai, Bp., 1988. 405–410.

26 SRH I. 432.

27 GYÖRFFY György: *Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában.* Ethnographia 76(1965). 3. sz. 417.

28 SRH I. 209.

viselésére vonatkozó utalás, főként annak fényében, hogy a 140. fejezetet módosító krónikás az udvari gesztákból maga is ismerhette a könyves királyt Váradhoz kötő hagyományt.

Noha elképzelhető, hogy a vonatkozó fejezet szerzője azért Egerrel hozta összefüggésbe Kálmánt, mert az észak-magyarországi egyházmegyéből könnyebben tudta lengyel földre szöktetni, nehezen magyarázható, hogy mind Leodvin, mind Kálmán esetében ugyanaz a két püspökség tűnik fel. Ahogy azonban Leodvin, úgy Kálmán esetében sem valószínű, hogy egyidejűleg vezette volna a két egyházmegyét. Szent László király Váradot tudatosan fejlesztette egyházi központtá, s éppen ebből kifolyólag valószínűtlen azt feltételezni, hogy az ezzel járó gyakorlati teendőket egy olyan főpap irányítására bízta volna, aki ezzel egy időben egy másik egyházmegye vezetését is ellátta.

A ZSOMBOLYI-PANKOTAI FŐESPERESSÉG KIALAKULÁSA

A Bihari–Várad egyházmegye korai történetét vizsgáló, újabb kutatások nem vették revízió alá a Körös-vidék egyházszerkezeti fejlődésének egyik legfontosabb kérdését, jelesül az eredetileg Zsomboly, majd később Pankota központtal működő főesperesség kialakulásának és egyházi jogi helyzetének problémáját. Közismert ugyanis, hogy a Zaránd vármegye egy részét lefedő főesperesség Eger joghatósága alatt állt. Mindez azért súlyos hiányosság, mert az Egri és a Bihari–Várad püspökségek vélt korai kapcsolatát boncoló elméletek a kritikai igényű, modern magyar történetírás kezdeti korszakában alapvetően ebből a kérdéskörből nőtték ki magukat.

A koncepciót, amely szerint az Egri egyházmegye területe a korai időkben az Alföld déli részeire is lenyúlt volna, eredetileg Kandra Kabos fogalmazta meg a 19. század végén. Kandra forráskritikai és archontológiai érvekkel bizonyította, hogy a kortársai által Észak-Magyarországon keresett zombori főesperesség központja valójában a Zaránd megyei Zsomboly faluval azonosítható, majd az *archidiaconatus* központját a korai Anjou-korban helyezték át Pankotára. Mivel az Egri egyházmegye 1261. évi birtokösszeírása szerint Zsomboly falut Szent István adományozta Egernek, Kandra úgy gondolta, hogy az adományozás – és azzal az egri püspökség alapítása – olyan korai időben történt, amikor a Várad egyházmegye még nem létezett, s a főesperesség egyedülálló helyzete ennek az állapotnak az emlékét tartotta fenn azt követően is, hogy felállították a várad püspökséget.²⁹ Kandra gondolatmenetét a 20. századi magyar középkorkutatás elfogadta és átvette, az újabb kutatások pedig már

29 Bővebben lásd KANDRA Kabos: *A somboly-pankotai főesperesség*. Századok 17(1883). 6. sz. 582–592.

érvként építettek az Egri egyházmegye vélt hatalmas kiterjedésére.³⁰ Minthogy azonban az érintett régió földrajzi szempontból szerves részét képezte a Bihari–Váradi egyházmegyéhez tartozó Körös-vidéknek,³¹ a kérdés újbóli vizsgálata nem mellőzhető, mivel értékelése alapvetően meghatározza a régió egyházszervezeti fejlődéséről alkotott tudományos képet.

Az Egri egyházmegye dél-alföldi gyarapodásával kapcsolatban érdemes újra megvizsgálni az 1261. évi birtokösszeírást. Az oklevélben felsorolt birtokok földrajzi eloszlását tekintve megfigyelhető, hogy a Szent István nevéhez fűzött adományok az Alföld északi peremén és az Északi-középhegység területén, Abaúj, Borsod, Heves, Szabolcs és Zemplén vármegyékben találhatók. Kivételt csupán a Zaránd vármegyében fekvő birtokok képeznek. Minthogy az István királytól származó adománybirtokok egy jól behatárolható régióra összpontosulnak, joggal ébred gyanú az azoktól távol fekvő dél-alföldi javakkal kapcsolatban. Ezért érdemes áttekinteni a birtokösszeírást további, ugyanezen régióra vonatkozó adatait. Az egri egyház Körös menti birtokait, amelyek Csongrád és Békés vármegyékben fekszenek, az oklevél Szent László adományaként tünteti fel, aki a forrás szerint Szolnok és Fejér vármegyékben fekvő birtokokat adományozott még a püspökségnek. Érdemes továbbá figyelembe venni, hogy a Szent István nevéhez kötött Zaránd megyei birtokok Szent László csongrádi, békési és fejéri adományait követik a felsorolásban. A Fejér megyei birtokok beszámlálása a lajstrom e pontján nehezen értelmezhető, hiszen megszakítja a Körösök mentén fekvő csongrádi, békési és zarándi falvak nyugatról keletre haladó, logikus felsorolási sorrendjét – noha a birtokösszeírás egészét tekintve meg kell jegyezni, hogy annak vezérfonalát nem feltétlenül a földrajzi szempontok adták.³²

30 KOSZTA: *Bihari*. 79–80.

31 A régió földrajzi egységét jól mutatja a 14. századi *Váradi Krónika* azon szakasza, amely Imre királynak a váradi egyház részére tett adományait írja le. Eszerint ugyanis a király az egész Bihar vármegyében – mind a bihari, mind a zarándi részekben – szedett vámok kétharmadát („duas partes tributorum totius comitatus Byhoriensis tam circa Byhar quam circa Zarand”) az egyháznak adományozta, 2/3–1/3 arányban megosztva azokat a püspök és a káptalan között. SRH I. 211. Értelmezésére lásd WEISZ Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. MTA BTK TTI, Bp., 2013. 86.

32 „Item villa Halaz iuxta Crisium triplicem in comitatu Changradiensi cum duabus piscinis vicissim positis Halaztoua et Asuantou vocatis cum omnibus piscaturis in Crisio et aliis locis piscationum intra suas metas existentibus, que similiter per beatissimum regem Ladizlaum ipsi ecclesie Agriensi sunt donate et collate cum loco molendini; item villa Feyerem cum conditionariis; item villa Pispuky similiter cum omnibus conditionariis et loco molendini iuxta Crisium album cum villa Ketesd in comitatu de Bekes existentes; item villa Mour ultra Danubium in dyocesi Wesprimiensi cum omnibus conditionariis coquime episcopalis similiter per beatum Ladizlaum regem donate; item villa Sombol cum Sombolhege in toto, que villa est locus episcopalis curie; item Pecher cum Dusnukzoth et

Tekintettel arra, hogy Szent László volt az, aki Biharvárról a Sebes-Körös partján fekvő Váradra helyezte át a kelet-alföldi egyházmegye székhelyét, a Körös-vidék egyházszerkezeti viszonyainak átszervezése, így a zarándi falvak eladományozása az egri püspökségnek, egységben a csongrádi és békési donációkkal, sokkal inkább tükrözi az ő egyházpolitikájának irányvonalait. Hogy az oklevél azokat mégis Szent István adományának tulajdonítja, nem kizárt, hogy egyszerű elírással magyarázható. Az 1261. évi oklevél eredeti formájában nem maradt fenn, szövegét V. István 1271-ben kelt átirata őrizte meg, amelyet a diplomatikai megfigyelések szerint két írnok írt. Az egyes birtokok mellett szűkszavú megjegyzések jelzik, hogy azok Szent István vagy Szent László adományából jutottak az egyház kezére, s nem kevésbé jelentős, hogy a Zaránd vármegyei („in comitatu de Zarand”) birtokokat a Zemplén vármegyében fekvő („in comitatu de Zemlen”) javak követik. Nem kizárt, hogy az írnokokat megteveszthette a meglehetősen sablonos szövegezés és az egymást követő vármegyék hasonló névalakja, így pusztán tévedésből tulajdonították a zarándi falvakat Szent István adományának.

Van olyan forrás, amely tanúsítja, hogy Szent László a Körös-vidék egyházi helyzetének átszervezése során figyelemmel volt az egyes javak tulajdonjogi viszonyaira. Imre király 1198-ban olyan, körösi vámjövdelem élvezetében erősítette meg a váradi egyházat, amely bár Biharvár birtokában volt, jövedelmét Szent László adományozta a püspöknek és a testületnek – a korabeli felfogás szerint – a püspökség alapításakor.³³ Minthogy a csonka formában fennmaradt szöveg szerint a vám Biharvár birtokában volt, s csupán jövedelme volt Várad számára biztosítva, valószínű, hogy az egyház még a püspöki székhelyezése előtt kapta azt meg, s miután az egyházmegye központját áthelyezték Váradra, akkor vált szükségessé a birtok- és használati jogok tisztázása és elkülönítése. Mindezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a püspöki központ áthelyezését az újabb kutatások az 1091. évi besenyő támadást követő helyreállításokhoz kötik, amely súlyos pusztítást okozott a Duna-Tisza közén és a bihari részekben.³⁴ Feltételezhetjük, hogy a károk felmérése során átfogóan rendezték az

Dusnukbos usque ad Crisium ac pulsatoribus et conditionariis ecclesie; item Neueg iuxta Crisium album de duabus partibus Crisii cum loco molendini ac libero transitu Crisii in comitatu de Zarand existentes per beatissimum Stephanum regem collate.” *Árpád-kori oklevelek a Heves megyei levéltárban*. Szerk. KONDORNÉ LÁTKÓCZKI Erzsébet. Heves Megyei Levéltár, Eger, 1997 (a továbbiakban ÁOHML). 27.

33 „Tributum castri Bychor de Kewres ad usum episcopi et fratrum ecclesie waradiensis ex donatione beati Ladislai regis tempore sue fundacionis collatum.” *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Ed. Georgius FEJÉR. Regia Universitas Hungarica, Budae, 1829–1844. VII/5. 149. Értelmezésére lásd még WEISZ: *i. m.* 85.

34 A kun betörés krónikás elbeszélését lásd SRH I. 412–414. A püspöki székhelyezésére vonatkozóan lásd KOSZTA: *Bihar*. 72–80.

érintett régió birtokviszonyait, ami alkalmat teremthetett arra, hogy a király Körös menti birtokokat adományozzon Egernek is.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni továbbá, hogy az egri püspökség 1261. évi birtokösszeírásában csupán falvak adományozásáról tesznek említést, az egyházszervezet középszintű igazgatási körzeteiről nem ejtenek szót. A magyar középkorkutatás a 20–21. század fordulójára a következő modellt dolgozta ki a főesperességek kialakulására vonatkozóan: az állam- és egyházszervezés korszakában a világi hatalmi központokban keresztelőegyházakat hoztak létre, amelyek papjai a vidéki egyházi szervezet fejlődésének előrehaladtával a falusi egyházakat és azok papságát kezdték felügyelni, majd e joghatóságukat a 11–12. század fordulóján immár Szent László és Könyves Kálmán törvényei is rögzítették. A kutatás a világi és egyházi igazgatás szimbiózisának ismeretében régóta nagy figyelmet szentel a főesperességek és a vármegyék kapcsolatának. A két rendszer között azonban nem mutatható ki általános összefüggés, amit Zaránd vármegye példája is alátámaszt, hiszen területén két főesperesség osztozott.³⁵

Abban a kérdésben, hogy Zsomboly miként vált főesperesi központtá, legfeljebb feltevéseket fogalmazhatunk meg. A faluról az 1261. évi birtokösszeírás egyedülálló módon megjegyzi, hogy ott püspöki udvarház működött („villa Sombol... que villa est locus episcopalis curie”), ami arra utalhat, hogy az egri püspökök itt alakították ki Körös-vidéki birtokközpontjukat. Zsomboly e központi jellegéből fakadóan kiemelkedhetett a környékbeli falvak közül, s ez alkalmassá tehetette arra, hogy a régió középszintű egyházi szervezetének kialakulása során esperesi központtá válhasson. Ebben az esetben az egri püspök és a helyi pap közötti személyes függőségi viszony lehetővé tehetette, hogy a Zsomboly központtal kialakult főesperesség, szomszédjaitól eltérően, a távoli Eger joghatósága alá kerüljön.

Ezzel kapcsolatban joggal merülhet fel az a gyakorlati kérdés, hogy a váradi püspökök miként viszonyulhattak Eger környékbeli térnyeréséhez, s mennyire életszerű, hogy a Bihari-Váradi egyházmegye törzsterületét jelentő Körös-vidéken eltűrték volna egy másik püspök joghatóságát. E kérdések, éppen amiatt, hogy a zsombolyi-pankotai főesperesség területe mind település-, mind gazdaságtörténeti szempontból szerves részét képezte a bihari régiónak, joggal vethetők fel a korábbi elméletekkel szemben is. Sajnálatos módon azonban a források hiánya miatt e kérdést nem tudjuk megválaszolni.

35 A világi és az egyházi közigazgatás kapcsolatára lásd KRISTÓ: *A vármegyék kialakulása*. 208–235. Zaránd megyére vonatkozóan lásd *uo.* 471–474.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Bihari–Váradai egyházmegye kialakulását és korai történetét vizsgáló újabb kutatások elsősorban egyházszervezeti és archontológiai kérdéseket állítottak a viták középpontjába, továbbá nagy hangsúlyt fektettek a bihari országrész és az egri püspökség vélt korai kapcsolatának magyarázatára. Ezzel kapcsolatban azonban további körülményeket is érdemes figyelembe venni.

A Szent István-i egyházszervezés logikája szerint a keleti országrészben berendezkedő törzsi területeken önálló egyházmegyéket szerveztek. Ezt Erdély vagy Csánád esetében a krónikás és a hagiografikus hagyomány világosan bizonyítja. Mint-hogy a Bihari–Váradai egyházmegye területét illetően a középkori források nem tartották fenn államszervező harcok emlékét, valószínű, hogy a terület békés úton olvadt be Szent István monarchiájába, így a régió egyházszervezeti kereteinek kialakítása is az államalapító király uralkodásának idejére, annak korai szakaszára tehető.

A 11. század hiányos archontológiai ismeretei elégtelenek ahhoz, hogy az egyházmegyék alapítását az első név szerint ismert püspökökhöz kapcsoljuk. Bihar esetében ráadásul számolnunk kell az 1046. évi pogánylázadás során vértanúhalált halt Budli püspökkel is. Leodvint és Könyves Kálmán királyt a források mind a bihari–váradai, mind az egri püspökséggel kapcsolatban említik, s bár pályafutásukat nem tudjuk részletesen bemutatni, a viselt méltóságaikra vonatkozó források alapján valószínűtlennek tűnik, hogy a két egyházmegyét egyidejűleg kormányozták volna.

Az újabb kutatások elmulasztották revízió alá vonni a Körös-vidék egyházi szervezetének egyik sarkalatos kérdését, tudniillik a zsombolyi–pankotai főesperesség kialakulásának problémakörét. Az egri püspökség 1261. évi birtokösszeírását áttekintve elmondható, hogy a lajstromban Zsomboly falu Szent István adományaként jelenik meg, de a Zaránd vármegyei falvak, valamint a Csongrád és Békés megyei Körös-menti birtokok Egernek való eladományozása sokkal inkább Szent László adománypolitikájának irányvonalait tükrözi. Források hiányában nem tudjuk teljes bizonyossággal meghatározni, miként vált Zsomboly a vidéken kialakult főesperesség központjává. Az 1261-es birtokösszeírás azon megjegyzése azonban, amely szerint a faluban püspöki udvarház működött, arra enged következtetni, hogy az egri püspökök itt alakították ki Körös-vidéki birtokaik központját, ami megalapozhatta Eger egyházzogi befolyását a térségben.

CONTROVERSIAL ISSUES OF THE ECCLESIASTICAL HISTORY OF THE CRIȘ (KÖRÖS)-REGION IN ITS EARLY PERIOD

Keywords: *Criș (Körös)-region; diocese of Oradea (Biharia); archdeaconry of Pâncota (Sombol); ecclesiastical history; ecclesiastical archontology*

In previous years the interest of research on the early history of the diocese of Oradea in early Árpád-age has renewed. The disputes emerged around questions concerning ecclesiastical organization and archontology. Therefore, the circumstances of the formation of the diocese and the careers of the first known bishops were thoroughly analysed. In these frameworks special attention has been paid to the possible relations between the dioceses of Eger and Oradea. In this context, however, recent research has failed to revise one of the most important problems of the early ecclesiastical history of the Criș-region, namely the situation of the archdeaconry of Pâncota, which belonged to the bishopric of Eger. The purpose of this study is on one hand to refine the questions that have emerged during new research by incorporating additional perspectives, on other hand to suggest further questions for research.

PROBLEME CONTROVERSATE PRIVIND ISTORIA BISERICESCĂ TIMPURIE A REGIUNII CRIȘ (KÖRÖS)

Cuvinte-cheie: *regiunea Criș (Körös); dieceza Oradea (Biharia); arhidiaconia Pâncota (Sombol); istorie bisericească; arhondologie bisericească*

În cercetările ultimilor ani privind epoca arpadiană timpurie s-a reînnoit interesul față de istoria timpurie a episcopiei de Bihor–Oradea. Noile cercetări au plasat în centrul dezbaterilor științifice întrebări legate în principal de organizarea bisericească și de arhondologie, examinând circumstanțele formării episcopiei și carierele primilor episcopi. Ca urmare, posibilele legături timpurii dintre episcopiile de Bihor–Oradea și de Eger au beneficiat de atenție sporită. Cu toate acestea nu a fost revizuită o problemă extrem de importantă privind formarea regiunii Criș (Körös), anume investigarea statutului protopopiatului de la Sombol–Pâncota, aflat sub jurisdicția lui Eger. Studiul de față încearcă pe de-o parte să nuanțeze întrebările apărute în urma cercetărilor mai recente prin integrarea unor noi perspective de analiză, iar pe de altă parte să propună atenției cercetării științifice alte întrebări privind problemele amintite.